

The Content Analysis of the Textbooks Payamhay-e-Asemāni (Heavenly Messages) and Din va Zendegi (Religion and Life) of Secondary high School Based on the Components of Michael Burba's Theory of Moral Intelligence: The Shannon's Entropy Method

Mahdi Qane' Ezabadi¹ | Hossein Hassani² | Kazem Barzegar Bafroo'i³

1. MA in Curriculum, Yazd University, Yazd, Iran. E-mail: ghanemahdi20@gmail.com
2. **Corresponding Author:** Assistant Professor, Department of Psychology and Educational Sciences, Yazd University, Yazd, Iran. Email: hassani.hossain@yazd.ac.ir
3. Associate Professor, Department of Psychology and Educational Sciences, Yazd University, Yazd, Iran. Email: k.barzegar@yazd.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research</p> <p>Pp. 101-122</p>	<p>Objective: This study aimed to analyze the textbooks of Heavenly Messages and Religion and Life in the secondary high school based on the components the Michel Burba's theory of moral intelligence.</p> <p>Method: The study was descriptive and content analysis type using 'Shannon's entropy' method. The statistical population included 9 textbooks of heavenly messages and religion and life of secondary high school, published in 2023, which were analyzed using the census sampling method. In addition, the text of the lessons, pictures, sentences, poems, stories and verses were analyzed. The unit of analysis of written texts was sentences, and thematic analysis was used to examine the images. The tool of study was the verification form of the seven components of Burba's theory of moral intelligence. The validity of the study was obtained based on the university professors' and experts' views, and its reliability was obtained through the Scott's reliability coefficient, pi, equaled with 0.73. Data analysis was carried out using Excel software, and frequency distribution table, percentage, and importance coefficient were utilized.</p> <p>Findings: In the reviewed textbooks, the component of self-discipline (WJ=0.216) had the highest importance coefficient, and followed by the components: fairness (WJ=0.188), patience (WJ=0.176), and empathy (WJ=0.164), respect (WJ=0.122), conscience (WJ=0.106), and Kindness (WJ=0.025), respectively. The highest importance coefficient for the components was (WJ=0.170) in the textbooks the Heavenly Messages of grade 7 and Religion and Life in grade 10, and followed by, the Religion and Life in grade 12, (WJ=0.167), the Heavenly Messages in grade 9, (WJ=0.165), the Religion and Life in grade 11, (WJ=0.164), had importance coefficient, and the lowest importance coefficient, (WJ=0.162), was the in the textbook the Heavenly Messages in grade 8.</p> <p>Conclusion: In general, the components of moral intelligence do not have a balanced distribution when they are compared to each other, and the textbooks reviewed in different grades in secondary high school have also addressed these components in an imbalanced way.</p>
<p>Article History:</p> <p>Received 21 October 2023</p> <p>Revised 09 December 2023</p> <p>Accepted 26 December 2023</p> <p>Published 31 December 2023</p>	
<p>Keywords</p>	
<p>Cite this article</p>	<p>Payamhay-e-Asemāni (Heavenly Messages), Content Analysis, Secondary high school, Din va Zendegi (Religion and Life), Moral intelligence, Shannon Entropy</p> <p>Qane' Ezabadi, M.; Hassani, H. & Barzegar Bafroo'i, K. (2023). The Content Analysis of the Textbooks Payamhay-e-Asemāni (Heavenly Messages) and Din va Zendegi (Religion and Life) of Secondary high School Based on the Components of Michael Burba's Theory of Moral Intelligence: The Shannon's Entropy Method. <i>Applied Issues in Islamic Education</i>, 8 (2), 101-122. http://doi.org/0000000000000000</p>
<p>© The Author(s). Publisher: Academy of Scientific Studies in Education. DOI: http://doi.org/0000000000000000</p>	

تحلیل محتوای کتاب‌های پیام‌های آسمانی و دین و زندگی دوره متوسطه بر اساس مؤلفه‌های هوش اخلاقی میشل بوربا: مدل آنتروپی شانون^۱

مهدی قانع عزآبادی^۲ | حسین حسینی^۳ | کاظم برزگر بفرولی^۴

۱. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی نویسنده اول، مصوب دانشگاه یزد در سال ۱۴۰۱ است.

۲. کارشناس ارشد برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه یزد، یزد، ایران. ghanemahdi20@gmail.com | **رایانامه:**

۳. نویسنده مسئول: استادیار دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه یزد، یزد، ایران. hassani.hossain@yazd.ac.ir | **رایانامه:**

۴. دانشیار دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه یزد، یزد، ایران. k.barzegar@yazd.ac.ir | **رایانامه:**

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	هدف: هدف پژوهش، تحلیل محتوای کتاب‌های پیام‌های آسمانی دوره اول و دین و زندگی دوره دوم متوسطه بر اساس مؤلفه‌های هوش اخلاقی میشل بوربا است.
صص. ۱۰۱-۱۲۲	روش: پژوهش حاضر توصیفی و از نوع تحلیل محتوا با به‌کارگیری روش «آنتروپی شانون» است. جامعه آماری، شامل ۹ کتاب درسی پیام‌های آسمانی و دین و زندگی دوره متوسطه چاپ ۱۴۰۲ است که به روش نمونه‌گیری سرشماری، علاوه بر متن دروس، تصاویر، جملات، شعرها، داستان‌ها و آیات نیز تحلیل شد. واحد تجزیه و تحلیل متون نوشتاری، جمله است و برای بررسی تصاویر از تحلیل مضمون استفاده شد. ابزار پژوهش، فرم واریسی مؤلفه‌های هفت‌گانه هوش اخلاقی نظریه بوربا است. روایی پژوهش بر اساس دیدگاه اساتید و صاحب‌نظران دانشگاهی به‌دست آمد و و پایایی آن از طریق ضریب پایایی پی اسکات ۰/۷۳ به‌دست آمد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها با نرم‌افزار اکسل، از جدول توزیع فراوانی، درصد و ضریب اهمیت استفاده شد.
تاریخچه مقاله	یافته‌ها: در کتاب‌های مورد بررسی، مؤلفه خویشتن‌داری (WJ=۰/۲۱۶)، از بیش‌ترین ضریب اهمیت برخوردار است و در مراتب بعدی به ترتیب مؤلفه‌های: انصاف (WJ=۰/۱۸۸)، بردباری (WJ=۰/۱۷۶)، همدلی (WJ=۰/۱۶۴)، احترام (WJ=۰/۱۲۲)، وجدان (WJ=۰/۱۰۶) و مهربانی (WJ=۰/۰۲۵) قرار دارند. بیش‌ترین ضریب اهمیت مؤلفه‌ها در کتاب پیام‌های آسمانی هفتم و دین و زندگی دهم (WJ=۰/۱۶۷)، پیام‌های آسمانی نهم (WJ=۰/۱۶۵)، دین و زندگی یازدهم (WJ=۰/۱۶۴) و کم‌ترین ضریب اهمیت نیز در کتاب پیام‌های آسمانی هشتم (WJ=۰/۱۶۲) است.
دریافت ۲۹ مهر ۱۴۰۲	نتیجه‌گیری: در مجموع مؤلفه‌های هوش اخلاقی در مقایسه با یکدیگر توزیع متوازی ندارند و کتاب‌های مورد بررسی در پایه‌های مختلف نیز به‌صورت نامتوازی به مؤلفه‌ها پرداخته‌اند.
بازنگری ۱۸ آذر ۱۴۰۲	پیام‌های آسمانی، تحلیل محتوای دوره متوسطه، دین و زندگی، هوش اخلاقی، آنتروپی شانون.
پذیرش ۵ دی ۱۴۰۲	
انتشار ۸ دی ۱۴۰۲	

کلید واژه‌ها

قانع عزآبادی، مهدی؛ حسینی، حسین و برزگر بفرولی، کاظم (۱۴۰۲). تحلیل محتوای کتاب‌های پیام‌های آسمانی و دین و زندگی دوره متوسطه بر اساس مؤلفه‌های هوش اخلاقی میشل بوربا: مدل آنتروپی شانون. مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۸ (۲)، ۱۰۱-۱۲۲. <http://doi.org/00000000000000000000>

استناد

© نویسندگان.

ناشر: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

مقدمه

یکی از مهم‌ترین دغدغه‌ها در هر جامعه روبه پیشرفت، توجه و پرورش اخلاق از طریق برنامه‌ریزی درسی و کتاب‌های درسی هست. ممکن نیست نظام‌های تربیتی برای پرورش انسان‌ها تلاش کند؛ اما هدف و جهت‌گیری معینی در این امر مهم نداشته باشد؛ تعلیم و تربیت، جنبه‌های متفاوتی دارد که یکی از اساسی‌ترین و مقدم‌ترین آن‌ها زمینه «تربیت اخلاقی» است (ملکی و عباسی، ۱۳۹۸). در متن سند تحول بنیادین یکی از شش ساحت اصلی تربیت، ساحت تربیتی اعتقادی، عبادی و اخلاقی است و هر ساحت، اهداف و زیرمجموعه‌هایی دارد و باید در تمامی ساحت‌های اقتصادی و حرفه‌ای، علمی و فناوری، اعتقادی و عبادی و اخلاقی، اجتماعی و سیاسی، زیستی و بدنی، زیبایی‌شناختی و هنر رشد همه‌جانبه دست بیاید؛ پس نمی‌توان فقط با توجه به یک ساحت به مابقی ساحت‌های تربیتی در سند بنیادین دست‌یافت (رئیس‌ی، رئیس‌ی، بلوچی و بلوچ، ۱۴۰۱). مواد درسی هم‌چون پیام‌های آسمانی، قرآن و دین و زندگی نقش کلیدی در دستیابی به ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی دارند.

آموزش مسائل اخلاقی و تربیت اخلاقی در دوران نوجوانی بسیار مهم است؛ زیرا به توسعه و شکل‌دهی قطب‌نمای اخلاقی جوانان کمک می‌کند. نوجوانان در دوره رشد شناختی، عاطفی و اجتماعی قابل توجهی هستند که آن‌را به زمان ایده‌آلی برای هدف قرار دادن استدلال اخلاقی و مهارت‌های تصمیم‌گیری تبدیل می‌کند (افتخاری، مسلمی، افتخاری، سماوی، ۱۴۰۱؛ گودرزی و شعبانی، ۱۴۰۰؛ لیک و کیل^۱، ۲۰۰۵). دوران نوجوانی، دورانی است که هم به نظر والدین و هم از نظر نوجوانان دوران مشکل‌تری به‌نظر می‌رسد. به اعتقاد هال^۲، دوره نوجوانی، دوران «طوفان و تنش شدید» و دوران توانایی فوق‌العاده جسمانی، عقلی و عاطفی هست. بعضی از نظریه‌پردازان روان‌کاوی، نوجوانی را حالت و موقعیتی می‌دانند که نوجوان در آن گرفتار اختلال روانی است و البته گاهی در آشفتگی دوران نوجوانی مبالغه و بزرگ‌نمایی شده است (ماسن و همکاران^۳، ۱۳۹۹). با این حال، فرایند تبدیل شدن از کودک به یک فرد بزرگسال، دشوار و پرچالش است. نوجوانان، با بحران‌هایی هم‌چون بحران فضای مجازی (کریشنا و همکاران^۴، ۲۰۲۲؛ عباس، ۱۴۰۲؛ دریایی خرسند، ۱۴۰۲؛ بیک‌محمدی، ۱۴۰۱؛ بازیار و همکاران، ۱۴۰۲)، بحران کشش معنادار به جنس مخالف (کلتو و همکاران^۵، ۲۰۲۱؛ رابرتس و همکاران^۶، ۲۰۲۲؛ مارتین استوری و همکاران^۷، ۲۰۲۲؛ بامس و کافمن^۸، ۲۰۲۳)، بحران رؤیاپردازی غیرواقع‌بینانه و کمال‌گرایی (وکچیون^۹ و همکاران، ۲۰۲۳ و رضایی اغوعی و تیموری، ۱۳۹۹) و مصرف مواد مخدر و دخانیات (آددايو و همکاران^{۱۰}، ۲۰۲۲؛ سیلینی و همکاران^{۱۱}، ۲۰۲۲؛ آجی‌باده و همکاران^{۱۲}، ۲۰۲۲)، بحران هویتی و بلوغ جسمی و جنسی

1. Lennick and Kiel
2. Hull
3. Mussen
4. Krishna
5. Költő
6. Roberts
7. Martin-Storey
8. Baams and Kaufman
9. Vecchione
10. Adedayo
11. Silini
12. Ajibade

(لطف‌آبادی، ۱۳۹۸) وجود دارد. از این رو، دوران نوجوانی از مراحل بسیار مهم تحوّل شخصیت به‌شمار می‌رود که از زمان‌های قدیم مورد توجه روان‌شناسان قرار داشته است.

بنابه اهمیت آموزش و پرورش اخلاقی در دوره نوجوانی باید اطلاعاتی درباره دوره نوجوانی و جنبه‌های گوناگون آن داشت. دوره نوجوانی را دوره فرایندهای رشدی انتقال از کودکی به بزرگسالی می‌دانند. این فرایندها جنبه‌های گوناگونی دارند: اول، رشد و نمو سازمان عصبی مغز که نمود آن در تحوّل فرایندهای شناختی، عاطفی و رفتارها مشاهده می‌شود (پولاک و همکاران^۱، ۲۰۲۳؛ ودچکینا و همکاران^۲، ۲۰۲۳؛ اوریلی و موهان^۳، ۲۰۲۳؛ میلنکووا و ناکووا^۴، ۲۰۲۳). دوم، رشد فیزیکی که شامل رشد اندازه‌های بدنی و تغییر در نیم‌رخ جسمی است (بالاشووا و همکاران^۵، ۲۰۲۲؛ ویرا و بانیک^۶، ۲۰۲۲). سوم، رشد نظام جنسی یا تولیدمثل، شامل جسمی و رفتاری (مهندس‌پور و همکاران^۷، ۲۰۲۳؛ سیمبر و همکاران، ۱۳۹۵). چهارم، رشد احساس «خود» به‌عنوان یک بزرگسال یا یک انسان مستقل و خود راهبرد (کرجار و همکاران^۸، ۲۰۲۳؛ سارسنباویا و میرزاتایوا^۹، ۲۰۲۳؛ باتاوا و همکاران^{۱۰}، ۲۰۲۲؛ سزودو و همکاران^{۱۱}، ۲۰۲۲). پنجم، کسب موقعیت بزرگسالی در گروه اجتماعی یا فرهنگ. ششم، رشد کنترل رفتاری خود در تعامل با جامعه (لطف‌آبادی، ۱۳۹۸). از این منظر کتاب‌های درسی مرتبط با آموزش اخلاقی در این دوره تحصیلی برای بررسی انتخاب شده است.

بر اساس مدل لنیک و کیل^{۱۲} مؤلفه‌های اساسی هوش اخلاقی شامل: مسئولیت‌پذیری، درست‌کاری و پیوستگی، عذوفت و بخشندگی است (لنیک و کیل، ۲۰۰۵). در اندیشه تمدن اسلامی - ایرانی نیز بزرگان بسیاری بر اهمیت پرورش اخلاقی تأکید دارند که می‌توان به حضرت علی (ع)، (شعبانلو و همکاران، ۱۴۰۰)، خواجه‌نصیر طوسی، امام خمینی (ره)، علامه طباطبایی، شهید مطهری (مدور و همکاران، ۱۳۹۹)، اشاره کرد. نظریه تکامل‌یافته و اصلاح‌شده از هوش اخلاقی میشل بوربا^{۱۳} هفت مؤلفه اصلی را معرفی می‌کند که شامل: بردباری، خویش‌داری، مهربانی، احترام، انصاف، صبر و وجدان است (بوربا، ۱۳۹۵). نظریه او نسبت به پژوهش‌گران قبلی، بسیار کارآمدتر بوده و کار او را نسبت به بقیه متمایز کرده است (گلپایگانی و همکاران، ۱۴۰۱؛ یعقوبی و همکاران، ۱۳۹۸؛ امینی‌مقدم و همکاران، ۱۳۹۷؛ شرفی و همکاران، ۱۳۹۹؛ محمودی، ۱۳۹۷)؛ بنابراین نظریه هوش اخلاقی بوربا (به‌علت جامع و علمی بودن مطالب در رابطه با تربیت و پرورش کودکان و نوجوانان و هم‌چنین به‌روز بودن و استفاده گسترده از این مؤلفه‌ها در ارزیابی‌های گوناگون) انتخاب شد تا مبنای پژوهش حاضر باشد.

1. Polack
2. Vedeckina
3. O'Reilly and Mohan
4. Milenkova and Nakova
5. Balashova
6. Viera and Banik
7. Mohandespour
8. Kregar
9. Sarsenbayeva and Myrzatayeva
10. Bataeva
11. Szvedo
12. Lennick and Kiel
13. Borba

ماهرودین و همکاران^۱ (۲۰۲۳)، در پژوهشی که به تحلیل گفتمان انتقادی ارزش‌های اخلاقی در کتاب درسی انگلیسی دبیرستان انجام دادند، به این نتیجه رسیدند که بیش‌تر مطالب اخلاقی این کتاب حاوی ارزش‌های اخلاقی مانند احساس مسئولیت در قبال خود و دیگران است. لوثفیانیسا^۲ (۲۰۲۳)، در تحلیلی از ارزش اخلاقی موجود در کتاب‌های درسی زبان انگلیسی پایه دهم نشان می‌دهد که وجدان غالب‌ترین جنبه در کتاب‌های وزارت آموزش و پرورش و فرهنگ است. در نیازسنجی هوش اخلاقی دانش‌آموزان دوره متوسطه، مشخص شد که مؤلفه اخلاق‌مداری دارای بیش‌ترین نیاز و بعد از آن به ترتیب مؤلفه‌های خودکنترلی، هم‌دلی، تحمل، مهربانی و در آخر مؤلفه برابری یا انصاف در اولویت نیازهای دانش‌آموزان است (پراسرتسین و همکاران^۳، ۲۰۲۳). مطابق با نتایج پژوهش اصغرنژاد و همکاران (۱۳۹۹)، در کتاب های درسی دوره متوسطه فنی بیش‌ترین ضریب اهمیت مربوط به اخلاق حرفه‌ای است. تحلیل محتوای کتاب‌درسی پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول از منظر توجه به شایستگی‌های پایه اخلاقی نشان داد که از نظر توزیع فراوانی گرایش‌ها و احساسات بیش‌ترین و به معرفت و شناخت کم‌ترین توجه شده است (عباسپور و همکاران، ۱۳۹۸). توزیع مؤلفه‌های رویکرد تبیین ارزش‌های اخلاقی در محتوای کتاب‌های پیام‌های آسمانی به‌صورت نامتوازن است (عطار و همکاران، ۱۳۹۹). نتایج پژوهش افتخاری و همکاران (۱۴۰۱)، نشان داد که کتاب‌خوان‌داری پایه دوم ابتدایی دارای کم‌ترین و کتاب‌خوان‌داری ششم دارای بیش‌ترین ضریب درگیری با مؤلفه‌های هوش اخلاقی بوربا هستند و پراکندگی مؤلفه‌های هفت‌گانه هوش اخلاقی بوربا در کتاب‌های مختلف به‌صورت نامتوازن صورت گرفته است. بیش‌ترین توجه به مؤلفه احترام و کمترین توجه به مؤلفه وجدان بوده است. بر اساس پژوهش الحدابی^۴ و همکاران (۲۰۱۹)، کتاب‌های درسی که برای ارائه مؤلفه‌های تربیتی و اخلاقی در نظر گرفته شده است، دچار بی‌توجهی نسبت به برخی از مؤلفه‌های تربیتی هستند. به اعتقاد کریموا^۵ (۲۰۲۲)، باید برنامه‌های درسی خود را اصلاح و از عدم یکپارچگی بین مؤلفه‌های گوناگون هوش اخلاقی دوری کرد. پژوهش القطونه و همکاران^۶ (۲۰۲۱)، نشان داد که بازنمایی هوش‌های چندگانه در کتاب‌درسی عمدتاً هوش کلامی - زبانی، بصری - فضایی و هوش بین‌فردی است و از هوش‌های چندگانه غفلت شده است. بر اساس تجزیه و تحلیل محتوای کتاب کار انگلیسی (سببندا^۷، ۲۰۲۲)، نمایه شناختی عمدتاً درون‌فردی و کلامی - زبانی بود و هیچ توزیع عادلانه یا متعادل یا بازتاب انواع هوش در هر یک از کتاب‌ها وجود نداشت.

یکی از مؤثرترین و اجرایی‌ترین راهکارهای ترویج مفاهیم و مکارم اخلاقی و معرفی مصداق‌هایی از فضایل و رذایل اخلاقی در زندگی روزمره دانش‌آموزان، گنجاندن آن‌ها در محتوای کتاب‌های درسی است. ویژگی خاص محتوا آن است که به شکل مستقیم بارو و روان و اعمال و کردار دانش‌آموزان در ارتباط است. محتوا مجموعه‌ای مفاهیم، اصول، مهارت‌ها، ارزش‌ها و گرایش‌هایی است که از جانب برنامه‌ریزان به‌قصد تحقق اهداف، انتخاب و سازمان‌دهی می‌شود (ملکی، ۱۳۸۷). از این‌رو یکی از شیوه‌های آگاهی از

- 1 Mahrudin
2. Luthfiannisa
3. Prasertsin
4. Alhadabi
5. Karimova
6. Al-Qatawneh
7. Sibanda

به میزان توجه به مؤلفه‌های اخلاقی در محتوای کتاب‌های درسی، انجام عمل تحلیل محتوای کتاب‌ها و تعیین محتوای هر واحد درسی از مسائل کلیدی در نظام‌های آموزشی محسوب می‌شود و در کشور ما نیز اهمیت این انتخاب، متأثر از جهان بینی و ایدئولوژی، فلسفه، سیاست، اجتماع و فرهنگ حاکم بر یک جامعه اسلامی و آموزه‌های دینی آن، در ترویج اخلاقیات اهمیتی دوچندان می‌یابد. انتخاب محتوا به این پرسش پاسخ می‌دهد که چه چیزی باید یاد گرفته شود؟ بنابراین جایگاه کتاب‌های درسی، فراهم آوردن بسترها، شرایط و امکانات مناسب برای ایجاد و شکل‌دهی تغییرات مطلوب در رفتار دانش‌آموزان است. دستیابی به اهداف اخلاقی، باورهای اعتقادی و ارزش‌های فرهنگی که به صورت اهداف آموزشی در قالب کتاب‌های درسی عملیاتی می‌شود. اگر محتوای برنامه درسی و کتاب‌های مرتبط با ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی، هم‌سو و هماهنگ با اهداف جزئی و کلی نظام نباشد، نمی‌توان امید نسبت به تحقق هدف‌های مورد انتظار داشت. کتاب‌هایی که مستقیماً با تربیت اخلاقی و تعلیم و تربیت اسلامی در ارتباط هستند، کتاب‌های حوزه معارف و اعتقادی مانند: کتاب‌های پیام‌های آسمانی و دین و زندگی دوره متوسطه است که در دوره نوجوانی اهمیت به‌سزایی در رشد و توسعه اخلاقی آنان دارد. اهمیت انتقال و ترویج مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی به‌ویژه در دوره نوجوانی از یک‌سو و بررسی تناسب محتوای کتب درسی با مؤلفه‌های هوش اخلاقی از سوی دیگر، ضرورت انجام پژوهش در این زمینه را دوچندان می‌سازد. یکی از شکاف‌ها و ناهم‌خوانی‌های برنامه‌های درسی عدم تناسب، تعادل و توازن در اهمیتی است که به ساحت‌های گوناگون تربیتی در برنامه‌های درسی داده می‌شود و عدم ارتباط و هم‌سویی اهداف با محتوای آموزشی منجر به پراکنده‌گویی، شکل‌گیری تناقض و دوگانگی عمل و نظر و عدم تحقق اهداف غایی نظام تعلیم و تربیت خواهد شد. بنابراین تناسب میان اهداف تعیین‌شده در اسناد بالادستی هم‌چون سند ملی برنامه درسی و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش با محتوای قصد شده برنامه درسی، مجریان و ذی‌نفعان را نیز در دستیابی به اهداف نظام آموزشی یاری خواهد کرد. هم‌چنین بررسی پیشنهادی پژوهش‌های انجام‌شده، حاکی از آن است که در هیچ‌یک از پژوهش‌های پیشین محتوای کتاب‌های مرتبط با اخلاق از منظر توجه به مؤلفه‌های هوش اخلاقی بوریا که مؤلفه‌های اخلاقی را به صورتی جامع و منسجم معرفی کرده است، بررسی نشده است. بر مبنای این خلاء پژوهشی، در پژوهش حاضر تلاش شد تا محتوای کتاب پیام‌های آسمان و دین و زندگی از منظر توجه و میزان اهمیتی که به مؤلفه‌های هوش اخلاقی قائل‌اند، تحلیل شود تا بدین‌وسیله با بررسی مفاهیم، مضامین و پیام‌های مربوط، تصویری دقیق از میزان توجه به این مؤلفه‌ها برای معلمان، برنامه‌ریزان درسی و مؤلفان کتب پیام‌های آسمان و دین و زندگی فراهم شود و بتوان در اجرا و تدریس این کتاب‌ها در کلاس‌های درس و نیز در سطح کلان، در انتخاب و سازمان‌دهی محتوای این برنامه‌های درسی از نتایج آن بهره گرفت. بنابراین، مسئله حاضر این است که به چه میزان در کتاب‌های پیام‌های آسمانی و دین و زندگی دوره متوسطه به مؤلفه‌های هفت گانه هوش اخلاقی (هم‌دلی، خویشتن‌داری، وجدان، احترام، مهربانی، بردباری و انصاف) توجه شده است؟

روش

هدف پژوهش، بررسی محتوای کتاب‌های پیام‌های آسمانی دوره متوسطه اول و دین و زندگی دوره متوسطه دوم بر اساس مؤلفه‌های هوش اخلاقی بوریا بود. پژوهش حاضر از لحاظ رویکرد، یک پژوهش

کمی، از لحاظ شیوه گردآوری داده‌ها، توصیفی از نوع تحلیل محتوا با به‌کارگیری الگوی آنتروپی شانون بود. جامعه آماری، شامل کتاب‌های درسی پیام‌های آسمانی دوره متوسطه اول (پایه‌های هفتم تا نهم: ۳ کتاب) و دین و زندگی دوره متوسطه دوم (۶ کتاب: به جهت این‌که کتاب‌های رشته ادبیات و علوم انسانی در هر سه پایه دوره متوسطه دوم در تعداد دروس و محتوا با سایر رشته‌ها متفاوت است) چاپ سال ۱۴۰۲ است که به روش نمونه‌گیری سرشماری، علاوه بر متن دروس، تصاویر، جملات، شعرها، داستان‌ها و آیات نیز تحلیل شد. بنابراین جامعه و نمونه آماری، یکسان است. واحد تجزیه و تحلیل متون نوشتاری، جمله است و در تحلیل تصاویر، از تحلیل مضمونی استفاده شد. ابزار پژوهش، فرم واریسی مؤلفه‌های هفت‌گانه هوش اخلاقی مبتنی بر نظریه میشل بوربا، است.

جدول ۱: فرم واریسی مورد استفاده در بررسی کتاب‌ها بر اساس مؤلفه‌های هفت‌گانه هوش اخلاقی بوربا

مؤلفه	نام و شماره درس	مصادیق (واحد‌های ثبت شده)	صفحه	فراوانی
وجدان				
خویش‌داری				
مهربانی				
احترام				
انصاف				
همدلی				

به‌منظور تحلیل کتاب‌ها، ابتدا بر اساس هدف‌ها و پرسش‌ها، مقوله‌ها و مؤلفه‌ها شناسایی شد و سپس شاخص‌ها با مؤلفه‌های هفت‌گانه نظریه بوربا و نشان‌گرهای آن تعریف شده و براین‌اساس مفاهیم و واحد‌های استخراج‌شده به برگه‌هایی جداگانه منتقل شد. سپس برگه‌ها مقوله‌بندی شدند. برای تحلیل محتوای کتاب‌ها جدول‌هایی با توجه به مؤلفه‌های مورد نظر طراحی شد و بر اساس این مؤلفه‌ها، مثال‌ها و مصداق‌های آن‌ها، پیام‌هایی که در محتوای کتاب‌ها وجود داشت عیناً و با درج شماره صفحه و سطر در جداول وارد شد. با توجه به مراحل تحلیل محتوا، تعداد، درصد فراوانی‌ها و میانگین مربوط به هر واحد رمزگذاری، در جدول‌های جداگانه‌ای که برای هر پایه تحصیلی طراحی شده است، ثبت شد. به‌منظور اعتباریابی یا روایی تحلیل محتوا دو مسئله مورد توجه است. مسئله اول، انتخاب درست کتاب‌ها و متون تحلیل و نمونه‌گیری مناسب است که با استفاده از نظرات اساتید رشته علوم تربیتی و رشته آموزش الهیات، کتاب‌های مرتبط انتخاب و برشماری شدند. مسئله دوم، توجه به اعتبار ساختار در پژوهش و بررسی متغیرهای پژوهش (کندراکی^۱ و دیگران، ۲۰۰۲)، است. بدین‌منظور در مرحله عملیاتی مفاهیم عملیاتی (مؤلفه‌های هوش اخلاقی بر اساس نظر بوربا: هم‌دلی، وجدان، انصاف، بردباری، خویش‌داری، مهربانی و احترام) به کدگذاران (۲ کدگذار) شرح داده شد تا وحدت رویه و انسجام در تعریف و تحلیل گزاره‌ها از مؤلفه‌های هوش اخلاقی به‌دست آید. در گام بعدی ۲۰ درصد از واحد‌های کتاب‌های مورد بررسی، به‌صورت تصادفی انتخاب شد و از صاحب‌نظران درخواست شد که این واحد‌ها را بر اساس مؤلفه‌های هوش اخلاقی بوربا مورد تحلیل قرار دهند و نتایج را در اختیار پژوهش‌گر قرار دهند. در مرحله سوم با استفاده از داده‌های به‌دست‌آمده، نتایج مورد بررسی قرار گرفت و در مواردی که تفاهم نداشتند، ابهامات

آن موارد برطرف شد. به منظور کسب پایایی از طریق روش ویلیام اسکات^۱، (۱۹۹۵)، میزان ضریب توافق ۰/۷۳ به دست آمد. این روش پایایی نسبت به سایر روش‌ها مناسب‌تر است؛ زیرا در آن ارزش‌های طبقات در نظر گرفته می‌شود و توافقاتی را در محاسبه ضریب پایایی اصلاح می‌کند.

$$C.R = \frac{\text{مقوله مورد های توافق}}{\text{کل مقوله ها}} \times 100$$

در بررسی آماری و تلخیص و تحلیل داده‌ها، از روش آنتروپی شانون و نرم‌افزار اکسل، استفاده شد. روش آنتروپی شانون در دسته مدل‌های جبرانی تحلیل محتوا قرار دارد و استفاده از آن در تحلیل اطلاعات حاصل از پیام، مفیدتر و از دقت ریاضی برخوردار است. این روش باتوجه به ماهیت تعاملی خود، به خوبی می‌تواند اطلاعات بیشتری را در تفسیر پیام ارائه دهند. ابتدا پیام برحسب مقوله‌ها به تناسب هر پاسخ‌گو در قالب فراوانی شمرده و بر اساس داده‌های جدول فراوانی، ابتدا ماتریس‌های جدول فراوانی به‌هم‌نگار شده از رابطه زیر به دست آمد:

$$p_{ij} = \frac{r_{ij}}{\sum_{i=1}^m r_{ij}} \quad (i = 1, 2, 3, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n)$$

F = فراوانی مؤلفه؛ P = هنجار شده ماتریس فراوانی؛ i = شماره پاسخ‌گو؛ n = تعداد مؤلفه؛ m = تعداد پاسخ‌گو؛

j = شماره مؤلفه. در مرحله دوم، بار اطلاعاتی هر مقوله با رابطه زیر محاسبه شده و در ستون‌های مربوط قرار می‌گیرد:

$$E_j = -K \sum_{i=1}^m p_{ij} \ln(p_{ij}) \quad (i = 1, 2, 3, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n) \quad K = \frac{1}{\ln m}$$

EJ = بار اطلاعاتی؛ P = هنجار شده ماتریس فراوانی؛ i = شماره پاسخ‌گو؛ m = تعداد پاسخ‌گو؛ j = شماره مؤلفه؛ Ln = لگاریتم؛ n = تعداد مؤلفه.

در مرحله سوم، مقدار درجه انحراف (dj) محاسبه شد که بیان می‌کند شاخص مربوطه (dj) چه میزان اطلاعات مفید برای تصمیم‌گیری در اختیار تصمیم‌گیرنده قرار می‌دهد. هر چه مقادیر اندازه‌گیری شده شاخصی به هم نزدیک باشند نشان‌دهنده آن است که گزینه‌های رقیب از نظر آن شاخص تفاوت چندانی با یکدیگر ندارند؛ از این رو نقش آن شاخص در تصمیم‌گیری باید به همان اندازه کاهش یابد:

$$d_j = 1 - E_j$$

و در آخر مقدار وزن Wj محاسبه شد که در آن بهترین وزن انتخاب می‌شود و شاخصی است که ضریب اهمیت هر مقوله را در یک پیام، مشخص می‌کند (آذر، ۱۳۸۰).

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{i=1}^n d_j}$$

علت استفاده از روش آنتروپی شانون این است که می‌توان قدرت تبعیض‌آمیز بودن هر مقوله یا مجموعه‌ای از مؤلفه‌ها را تعیین کرد و از بیش‌ترین تا کم‌ترین تبعیض رتبه‌بندی شوند همین امر موجب می‌شود به‌نحوه اصلاح و برنامه‌ریزی صحیح درباره موضوعی دست‌یافت. بدین ترتیب در روش شانون داده‌های به‌دست‌آمده، به‌هنجار می‌شود و اطلاعات بیش‌تری درباره تفسیر داده‌ها به‌دست می‌دهد.

یافته‌ها

در ابتدا نمونه‌هایی از واحدهای ثبت شده مرتبط با یکی از مؤلفه‌ها در جدول ۲، ارائه شده است:

جدول ۲: نمونه مصادیق واحدهای ثبت شده در کتاب‌های مورد بررسی

شماره درس	صفحه	نمونه مصادیق (واحدهای ثبت شده)	کتاب/پایه تحصیلی	خوب‌ترین داری
۸	۹۲	در هنگام روبه‌رو شدن با نامحرمان، باید نگاه خود را کنترل کنیم.	پیام‌های آسمانی هفتم	خوب‌ترین داری
۱۳	۱۳۶	هنگامی که شیطان تالش می‌کند مردم را با عقاید و تفکرات فریب‌کارانه از راه درست منحرف کند، این عالمان هستند که متوجه انحراف می‌شوند و جلوی آن را می‌گیرند.	پیام‌های آسمانی هشتم	
۸	۶۸	ولی اگر انسان نگاه خود را کنترل کند، پاداش عظیم الهی هم در این دنیا و هم در جهان آخرت در انتظار اوست.	پیام‌های آسمانی هشتم	
۶	۷۱	این تحلیل‌گران معتقدند که دلیل روی آوردن دختران به پوشش بیش‌تر، آسودگی از آزار دیگران و میل به کنترل خودشان است.	پیام‌های آسمانی نهم	
۵	۵۷	بر مردم واجب است از فقیهان پرهیزکار که از دین خود محافظت و برخلاف هوای نفس خود رفتار می‌کنند و مطیع دستور خداوند هستند، پیروی کنند.	دین و زندگی دهم	
۸	۸۹	این نوع علاقه‌های افراطی موجب اضطراب و پریشانی خاطر می‌شود و آرامش زندگی انسان را برهم می‌زند.	دین و زندگی دهم	
پر پرواز	۲۹	پروردگار، به ما نیرویی عنایت کرده تا با آن بیندیشیم و مسیر درست زندگی را از راه‌های غلط تشخیص دهیم.	دین و زندگی دهم	
زیبایی پوشیدگی	۱۵۱	چه لذتی دارد که مردانگی را، نه فقط در پرورش اندام و قوت بازو، بلکه در توان خوب‌شدن‌داری در مقابل وسوسه‌های شیطانی معنا کنی.	دین و زندگی دهم	
جهاد	۱۰۶	سلام ما را به دوستانمان برسان و به آنان اعلام کن پاداش الهی را جز با عمل و ولایت ما را جز خوب‌شدن‌داری به‌دست نمی‌آوری.	دین و زندگی دهم	
پیوند مقدس	۱۵۸	خدایی که غریزه جنسی را به انسان داده، هم او به انسان نیروی ایمان و اراده‌ای بخشیده است که بتواند خوب‌شدن‌داری کند و مانع گناه شود.	دین و زندگی دهم	
زندگی	۹۴	به‌یقین هر کس خود را تزکیه کرد، رستگار شد.	دین و زندگی دهم	
احکام الهی	۱۰۰	توجه به عدالت، خردورزی، علم و دانش، عفاف و پاک‌دامنی، دوری از شهوت و غضب و پابندی به احکام و دستورات الهی از معیارهای دیگر یک فرهنگ برتر است.	دین و زندگی دهم	

پرسش اول پژوهش: ضریب اهمیت هر یک کتاب‌های پیام‌های آسمانی و دین و زندگی دوره متوسطه در پرداختن به مؤلفه‌های هوش اخلاقی چگونه است؟

میزان توجه هر یک از کتاب‌های درسی نُه‌گانه دوره متوسطه به مؤلفه‌های هفت‌گانه هوش اخلاقی در جدول ۳، ارائه شده است:

جدول ۳: میزان توجه ۹ کتاب درسی دوره متوسطه به مؤلفه‌های هفت‌گانه هوش اخلاقی

کتاب‌ها/ مؤلفه‌ها	همدلی درصد فراوانی	وجدان درصد فراوانی	خویشتن‌داری درصد فراوانی	احترام درصد فراوانی	مهربانی درصد فراوانی	بردباری درصد فراوانی	انصاف درصد فراوانی	جمع فراوانی	درصد کل
هفتم	۱۸٪/۱۰/۷۱	۵۱٪/۳۰/۳۵	۱۹٪/۱۱/۳۰	۲۴٪/۱۴/۲۸	۳۸٪/۲۲/۶۱	۸٪/۴/۷۶	۱۰٪/۵/۹۵	۱۶۸	۸/۶۶٪
هشتم	۱۳٪/۷/۴۲	۵۰٪/۲۸/۵۷	۲۶٪/۱۴/۸۵	۲۷٪/۱۵/۴۲	۳۰٪/۱۷/۱۴	۸٪/۴/۵۷	۲۱٪/۱۲	۱۷۵	۹/۰۲٪
نهم	۲۴٪/۱۱/۴۲	۵۹٪/۲۸/۰۹	۴۰٪/۱۹/۰۴	۲۵٪/۱۱/۹۰	۲۹٪/۱۳/۸۰	۱۹٪/۹/۰۴	۱۴٪/۶/۶۶	۲۱۰	۱۰/۸۳٪
دهم	۱۲٪/۴/۰۵	۸۸٪/۲۹/۷۲	۸۸٪/۲۹/۷۲	۲۴٪/۱۴/۱۰	۴۲٪/۱۴/۱۸	۱۷٪/۵/۷۴	۲۸٪/۹/۴۵	۲۹۶	۱۵/۲۶٪
یازدهم	۶۰٪/۱۰/۳۲	۱۶۵٪/۲۸/۳۹	۱۳۱٪/۲۲/۵۴	۷۲٪/۱۲/۳۹	۵۰٪/۸/۶۰	۴۰٪/۶/۸۸	۶۳٪/۱۰/۸۴	۵۸۱	۲۹/۹۶٪
دوازدهم	۳۴٪/۶/۶۷	۱۳۲٪/۲۵/۹۳	۱۳۵٪/۲۶/۵۲	۶۵٪/۱۲/۷۷	۵۴٪/۱۰/۶۰	۳۵٪/۶/۸۷	۵۴٪/۱۰/۶۰	۵۰۹	۲۶/۲۵٪
کل کتاب‌ها	۱۶۱٪/۸/۳۰	۵۴۵٪/۲۸/۱۰	۴۳۹٪/۲۲/۶۴	۲۳۷٪/۱۲/۲۲	۲۴۳٪/۱۲/۵۳	۱۲۴٪/۶/۵۴	۱۹۰٪/۹/۷۹	۱۹۳۹	۱۰۰٪

پایه هفتم: بر اساس جدول ۳، مجموع کل واحد یافت‌شده در این کتاب ۱۶۸ مورد بود که مؤلفه وجدان به میزان ۵۱ واحد (۳۰/۳۵٪)، از بیش‌ترین فراوانی برخوردار است و پس از آن بر اساس درصد فراوانی به ترتیب مؤلفه‌های: مهربانی، احترام، خویشتن‌داری، همدلی، انصاف و بردباری در جایگاه‌های بعدی قرار گرفتند.

پایه هشتم: مجموع کل واحد یافت‌شده در این کتاب ۱۷۵ مورد ثبت شد که مؤلفه وجدان به میزان ۵۰ واحد (۲۸/۵۷٪)، از بیش‌ترین فراوانی برخوردار بود و پس از آن بر اساس درصد فراوانی به ترتیب مؤلفه‌های: مؤلفه مهربانی، احترام، خویشتن‌داری، انصاف، همدلی و بردباری در جایگاه‌های بعدی قرار گرفتند.

پایه نهم: مجموع کل واحد یافت شده در این کتاب ۲۱۰ مورد ثبت شد که مؤلفه وجدان به میزان ۵۹ واحد (۲۸/۰۹٪)، از بیش‌ترین فراوانی برخوردار است و پس از آن بر اساس درصد فراوانی به ترتیب مؤلفه‌های: خویشتن‌داری، مهربانی، احترام، همدلی، بردباری و انصاف در جایگاه‌های بعدی قرار گرفتند.

پایه دهم: مجموع کل واحد یافت شده در این کتاب ۲۹۶ مورد ثبت شد که مؤلفه‌های خویشتن‌داری و وجدان به میزان ۸۸ واحد (۲۹/۷۲٪)، از بیش‌ترین فراوانی برخوردارند و پس از آن بر اساس درصد فراوانی به ترتیب مؤلفه‌های: مهربانی، انصاف، احترام، بردباری و همدلی در جایگاه‌های بعدی قرار گرفتند.

پایه یازدهم: مجموع کل واحد یافت شده در این کتاب ۵۸۱ مورد ثبت شد که مؤلفه وجدان به میزان ۱۶۵ واحد (۲۸/۳۹٪)، از بیش‌ترین فراوانی برخوردار بود و پس از آن بر اساس درصد فراوانی به ترتیب مؤلفه‌های: خویشتن‌داری، احترام، انصاف، همدلی، مهربانی و بردباری در جایگاه‌های بعدی قرار گرفتند.

پایه دوازدهم: مجموع کل واحد یافت‌شده در این کتاب ۵۰۹ مورد ثبت شد که مؤلفه خویشتن‌داری به میزان ۱۳۵ واحد (۲۶/۵۲٪)، از بیش‌ترین فراوانی برخوردار بود و پس از آن بر اساس درصد فراوانی به ترتیب مؤلفه‌های: وجدان، احترام، مؤلفه مهربانی و انصاف، بردباری و همدلی در جایگاه‌های بعدی قرار گرفتند.

باتوجه به جدول ۳، بیش‌ترین میزان توجه به مؤلفه‌های هوش اخلاقی در میان کتاب‌های مورد بررسی، دین و زندگی یازدهم با ۵۸۱ واحد (۲۹/۹۶٪) و کم‌ترین میزان توجه در کتاب پیام‌های آسمانی هفتم با

۱۶۸ واحد (۰/۸/۶۶) بود. اما آنچه قابل ملاحظه است این که برخلاف شمارش فراوانی‌ها در تحلیل محتوای کتاب‌های پیام‌های آسمانی و دین و زندگی دوره متوسطه بر اساس مؤلفه‌های هوش اخلاقی میشل بوریا: مدل آنتروپی شانون مهدی قانع عزآبادی، حسین حسینی، کاظم بزرگر بفرونی

۱۶۸ واحد (۰/۸/۶۶) بود. اما آنچه قابل ملاحظه است این که برخلاف شمارش فراوانی‌ها در تحلیل محتوای کتاب‌های پیام‌های آسمانی و دین و زندگی دوره متوسطه بر اساس مؤلفه‌های هوش اخلاقی میشل بوریا: مدل آنتروپی شانون مهدی قانع عزآبادی، حسین حسینی، کاظم بزرگر بفرونی

جدول ۴: داده‌های به‌هنجار شده (Pij)، مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هر کتاب در پرداختن به مؤلفه‌های هفت‌گانه

کتاب‌ها / مؤلفه‌ها	همدلی وجدان	خویش‌ن‌داری	احترام	مهربانی	بردباری	انصاف	مقدار بار اطلاعاتی EJ	ضریب اهمیت WJ
پیام‌های آسمانی هفتم	۰/۱۰۷۱	۰/۳۰۳۶	۰/۱۱۳۱	۰/۱۴۲۹	۰/۲۲۶۲	۰/۰۵۹۵	۰/۵۰۸۷	۰/۱۷۰۳
پیام‌های آسمانی هشتم	۰/۰۷۴۳	۰/۲۸۵۷	۰/۱۴۸۶	۰/۱۵۴۳	۰/۱۷۱۴	۰/۰۴۵۷	۰/۵۳۰۹	۰/۱۶۲۶
پیام‌های آسمانی نهم	۰/۱۱۴۳	۰/۲۸۱۰	۰/۱۹۰۵	۰/۱۱۹۰	۰/۱۳۸۱	۰/۰۶۶۷	۰/۵۲۳	۰/۱۶۵۴
دین و زندگی دهم	۰/۰۴۰۵	۰/۲۹۷۳	۰/۲۹۷۳	۰/۰۸۱۱	۰/۱۴۱۹	۰/۰۹۴۶	۰/۵۰۹۱	۰/۱۷۰۲
دین و زندگی یازدهم	۰/۱۰۳۳	۰/۲۸۴۰	۰/۲۲۵۵	۰/۱۲۳۹	۰/۰۸۶۱	۰/۱۰۸۴	۰/۵۲۵۴	۰/۱۶۴۶
دین و زندگی دوازدهم	۰/۰۶۶۸	۰/۲۵۹۳	۰/۲۶۵۲	۰/۱۲۷۷	۰/۱۰۶۱	۰/۰۶۸۸	۰/۵۱۸۴	۰/۱۶۷۰

نمودار ۱: ضریب اهمیت کتاب‌های پیام‌های آسمانی و دین و زندگی در پرداختن به مؤلفه‌ها

نتایج جدول ۴ و نمودار ۱، نشان می‌دهد که بیش‌ترین ضریب اهمیت مؤلفه‌ها در کتاب پیام‌های آسمانی هفتم است و در مراتب بعدی به‌ترتیب: کتاب‌های دین و زندگی دهم، دین و زندگی دوازدهم، پیام‌های آسمانی نهم، دین و زندگی یازدهم و کم‌ترین ضریب اهمیت نیز در کتاب پیام‌های آسمانی هشتم است.

پرسش دوم پژوهش: ضریب اهمیت هر یک از مؤلفه‌های هوش اخلاقی در کتاب‌های پیام‌های آسمانی و دین و زندگی دوره متوسطه چگونه است؟

میزان توجه هر یک از مؤلفه‌های هفت‌گانه هوش اخلاقی در کتاب‌های درسی نُه‌گانه دوره متوسطه در جدول ۵، ارائه شده است:

جدول ۵: میزان توجه به مؤلفه‌های هفت‌گانه هوش اخلاقی در ۹ کتاب درسی دوره متوسطه

کتاب‌ها/ مؤلفه‌ها	پیام‌های آسمانی هفتم		پیام‌های آسمانی هشتم		پیام‌های آسمانی نهم		دین و زندگی دهم		دین و زندگی یازدهم		دین و زندگی دوازدهم		جمع درصد فراوانی کل	
	درصد فراوانی	درصد	درصد فراوانی	درصد	درصد فراوانی	درصد	درصد فراوانی	درصد	درصد فراوانی	درصد	درصد فراوانی	درصد		
خویشترداری	۱۹	۴/۳۲٪	۲۶	۵/۹۲٪	۴۰	۹/۱۱٪	۸۸	۲۰/۰۴٪	۱۳۱	۲۹/۸۴٪	۱۳۵	۳۰/۷۵٪	۴۳۹	۲۲/۶۴٪
انصاف	۱۰	۵/۲۶٪	۲۱	۱۱/۰۵٪	۱۴	۷/۳۶٪	۲۸	۱۴/۷۳٪	۶۳	۳۳/۱۵٪	۵۴	۲۷/۰۴٪	۱۹۰	۹/۷۹٪
بردباری	۸	۶/۲۹٪	۸	۶/۲۹٪	۱۹	۱۴/۹۶٪	۱۴	۱۳/۳۸٪	۴۰	۳۱/۴۹٪	۳۵	۲۷/۵۵٪	۱۲۴	۶/۳۹٪
هم‌دلی	۱۸	۱۱/۱۸٪	۱۳	۸/۰۷٪	۲۴	۱۴/۹۰٪	۱۲	۷/۴۵٪	۶۰	۳۷/۲۶٪	۳۴	۲۱/۱۱٪	۱۶۱	۸/۳۰٪
احترام	۲۴	۱۰/۱۲٪	۲۷	۱۱/۳۹٪	۲۵	۱۰/۵۴٪	۲۴	۱۰/۱۲٪	۷۲	۳۰/۳۷٪	۶۵	۲۷/۴۲٪	۲۳۷	۱۲/۲۲٪
وجدان	۵۱	۹/۳۵٪	۵۰	۹/۱۷٪	۵۹	۱۰/۸۲٪	۸۸	۱۶/۱۴٪	۱۶۵	۳۰/۲۷٪	۱۳۲	۲۴/۲۲٪	۵۴۵	۲۸/۱۰٪
مهربانی	۳۸	۱۵/۶۳٪	۳۰	۱۲/۳۴٪	۲۹	۱۱/۹۳٪	۴۲	۱۷/۲۸٪	۵۰	۲۰/۵۷٪	۵۴	۲۲/۲۲٪	۲۴۳	۱۲/۵۳٪
کل مؤلفه‌ها	۱۶۸	۱۰۰٪	۱۷۵	۱۰۰٪	۲۱۰	۱۰۰٪	۲۹۶	۱۰۰٪	۵۸۱	۱۰۰٪	۵۰۹	۱۰۰٪	۱۹۳۹	۱۰۰٪

مؤلفه خویشترداری: مطابق با جدول ۵، بالاترین درصد میزان توجه به مؤلفه خویشترداری، نسبت به سایر مؤلفه‌ها هفت‌گانه هوش اخلاقی بوربا در کتاب دین و زندگی دوازدهم و کم‌ترین میزان توجه به این مؤلفه نسبت به سایر مؤلفه‌ها در کتاب پیام‌های آسمانی هفتم مشاهده شد.

مؤلفه انصاف: بالاترین درصد میزان توجه به مؤلفه انصاف نسبت به سایر مؤلفه‌ها هفت‌گانه هوش اخلاقی بوربا در کتاب دین و زندگی یازدهم و پایین‌ترین میزان توجه به این مؤلفه نسبت به سایر مؤلفه‌ها به کتاب پیام‌های آسمانی هفتم تعلق دارد.

مؤلفه بردباری: بالاترین درصد میزان توجه به مؤلفه بردباری نسبت به سایر مؤلفه‌های هفت‌گانه هوش اخلاقی بوربا در کتاب دین و زندگی یازدهم و پایین‌ترین میزان توجه به این مؤلفه نسبت به سایر مؤلفه‌ها به کتاب پیام‌های آسمانی هفتم و هشتم تعلق دارد.

مؤلفه هم‌دلی: بالاترین درصد توجه به مؤلفه هم‌دلی نسبت به سایر مؤلفه‌های هفت‌گانه هوش اخلاقی بوربا در کتاب پیام‌های آسمانی نهم و پایین‌ترین میزان توجه به این مؤلفه نسبت به سایر مؤلفه‌ها در کتاب دین و زندگی دهم مشاهده شد.

مؤلفه احترام: بالاترین درصد میزان توجه به مؤلفه احترام نسبت به سایر مؤلفه‌های هفت‌گانه هوش اخلاقی بوربا در کتاب دین و زندگی یازدهم و پایین‌ترین میزان توجه به این مؤلفه نسبت به سایر مؤلفه‌ها به کتاب پیام‌های آسمانی هفتم و دین و زندگی دهم تعلق دارد.

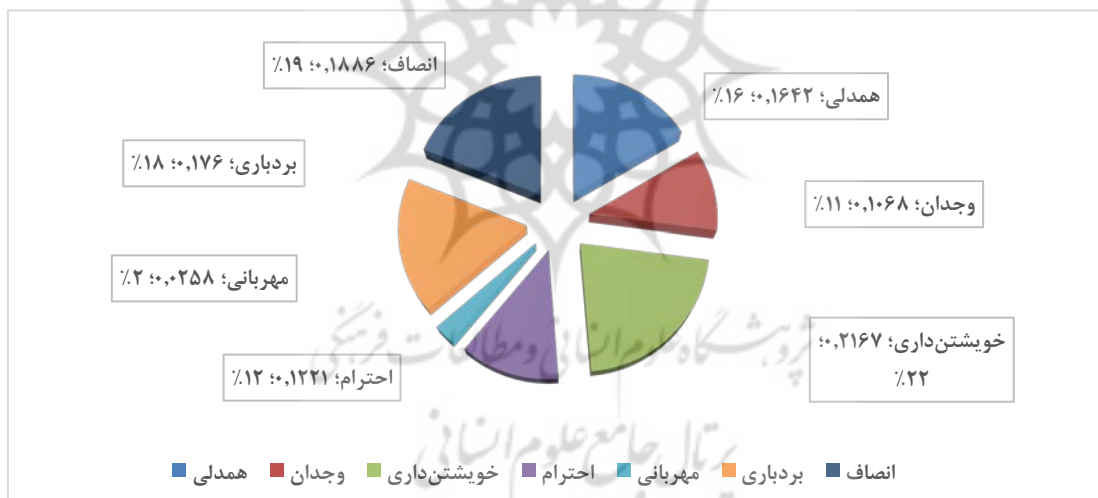
مؤلفه وجدان: بالاترین درصد میزان توجه به مؤلفه وجدان نسبت به سایر مؤلفه‌های هفت‌گانه هوش اخلاقی بوربا در کتاب دین و زندگی یازدهم و پایین‌ترین میزان توجه به این مؤلفه نسبت به سایر مؤلفه‌ها به کتاب پیام‌های آسمانی هشتم تعلق دارد.

مؤلفه مهربانی: بالاترین درصد میزان توجه به مؤلفه مهربانی نسبت به سایر مؤلفه‌ها هفت‌گانه هوش اخلاقی بوربا در کتاب دین و زندگی دوازدهم و پایین‌ترین میزان توجه به این مؤلفه نسبت به سایر مؤلفه‌ها به کتاب پیام‌های آسمانی نهم تعلق دارد.

بر اساس جدول ۵، مؤلفه وجدان (۰/۲۸/۱۰٪) بیشترین و مؤلفه بردباری (۰/۶/۳۹٪)، کمترین توجه را داشته است، اما برخلاف شمارش فراوانی‌ها در تحلیل محتوای رایج، در روش شانون باید داده‌های به‌دست‌آمده به‌هنجار شود، بنابراین در جدول ۶، داده‌های به‌هنجار شده هوش اخلاقی برحسب مؤلفه‌ها در شش پایه دوره متوسطه آمده است و اطلاعات بیشتری را در مورد تفسیر داده‌ها به‌دست می‌دهد.

جدول ۶: داده‌های به‌هنجار شده (Pij)، مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هر مؤلفه در کتاب‌ها

مفهوم	مؤلفه‌ها / کتاب‌ها	هفتم	هشتم	نهم	دهم	یازدهم	دوازدهم	مقدار بار اطلاعاتی EJ	ضریب اهمیت WJ
هوش اخلاقی	خویشن‌داری	۰/۰۴۳۳	۰/۰۵۹۲	۰/۰۹۱۱	۰/۲۰۰۵	۰/۲۹۸۴	۰/۳۰۷۵	۰/۸۷۴۷	۰/۲۱۶۷
	انصاف	۰/۰۵۲۶	۰/۱۱۰۵	۰/۰۷۳۷	۰/۱۴۷۴	۰/۳۳۱۶	۰/۲۸۴۲	۰/۸۹۰۹	۰/۱۸۸۶
	بردباری	۰/۰۶۴۵	۰/۰۶۴۵	۰/۱۵۳۲	۰/۱۱۲۹	۰/۳۲۲۶	۰/۲۸۲۳	۰/۸۹۸۲	۰/۱۷۶۰
	همدلی	۰/۱۱۱۸	۰/۰۸۰۷	۰/۱۴۹۱	۰/۰۷۴۵	۰/۳۷۲۷	۰/۲۱۱۲	۰/۹۰۵۱	۰/۱۶۴۲
	احترام	۰/۱۰۱۳	۰/۱۱۳۹	۰/۱۰۵۵	۰/۱۰۱۳	۰/۳۰۳۸	۰/۲۷۴۳	۰/۹۲۹۴	۰/۱۲۲۱
	وجدان	۰/۰۹۳۶	۰/۰۹۱۷	۰/۱۰۸۳	۰/۱۶۱۵	۰/۳۰۲۸	۰/۲۴۲۲	۰/۹۳۸۳	۰/۱۰۶۸
	مهربانی	۰/۱۵۶۴	۰/۱۲۳۵	۰/۱۱۹۳	۰/۱۷۲۸	۰/۴۰۵۸	۰/۲۲۲۲	۰/۹۸۵۱	۰/۰۲۵۸

نمودار ۲: ضریب اهمیت هر یک از مؤلفه‌های هوش اخلاقی در کتاب‌های پیام‌های آسمانی و دین و زندگی

نتایج جدول (۶) و نمودار (۲)، نشان می‌دهد که در محتوای کتاب‌های درسی پیام‌های آسمانی و دین و زندگی دوره متوسطه مؤلفه خویشن‌داری از بیشترین ضریب اهمیت برخوردار است و در مراتب بعدی به ترتیب مؤلفه‌های انصاف، بردباری، همدلی، احترام، وجدان و مهربانی قرار دارند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر بررسی میزان توجه محتوای کتاب‌های پیام‌های آسمانی و دین و زندگی دوره متوسطه به مؤلفه‌های هفت‌گانه هوش اخلاقی از دیدگاه بوریا بود. براساس یافته‌ها می‌توان بیان داشت که مؤلفه مهربانی ضریب اهمیت بسیار پایینی نسبت به بقیه مؤلفه‌ها دارد. مقایسه میزان توجه به این مؤلفه

در هریک از کتاب‌های نُه‌گانه مورد بررسی نشان داد کتاب دین و زندگی دوازدهم بالاترین میزان توجه به این مؤلفه را دارد و در جایگاه‌های بعدی به‌ترتیب: کتاب‌های دین و زندگی یازدهم و دهم، پیام‌های آسمانی هفتم و هشتم قرار گرفتند و در نهایت کم‌ترین میزان توجه نیز در کتاب پیام‌های آسمانی نهم مشاهده شد. این مؤلفه در دوره متوسطه دوم نسبت به دوره اول، بسیار بیش‌تر مورد تکرار واقع شده است.

مؤلفه وجدان از ضریب اهمیت پایینی برخوردار است. مقایسه میزان توجه به این مؤلفه در هر یک از کتاب‌های نُه‌گانه مورد بررسی نشان داد کتاب دین و زندگی یازدهم بالاترین میزان توجه به آن را دارد و در جایگاه‌های بعدی به ترتیب: کتاب‌های دین و زندگی دوازدهم، دهم، پیام‌های آسمانی نهم و هفتم قرار گرفتند و در نهایت کم‌ترین میزان توجه نیز در کتاب پیام‌های آسمانی هشتم مشاهده شد و این نشان دهنده توجه بیش‌تر در دوره متوسطه دوم به مؤلفه وجدان است.

به مؤلفه احترام توجه متوسطی نسبت به بقیه مؤلفه‌های هوش اخلاقی شده است. مقایسه میزان توجه به این مؤلفه در هریک از کتاب‌های نُه‌گانه مورد بررسی نشان داد کتاب دین و زندگی یازدهم بالاترین میزان توجه به این مؤلفه را دارد و در جایگاه‌های بعدی به‌ترتیب: کتاب‌های دین و زندگی دوازدهم، پیام‌های آسمانی هشتم و نهم قرار گرفتند و در نهایت کم‌ترین میزان توجه نیز در کتاب‌های پیام‌های آسمانی هفتم و دین و زندگی دهم مشاهده شد.

مقایسه میزان توجه به مؤلفه هم‌دلی در هر یک از کتاب‌های نُه‌گانه مورد بررسی نشان داد کتاب دین و زندگی یازدهم بالاترین میزان توجه به این مؤلفه را دارد و در جایگاه‌های بعدی به‌ترتیب: کتاب‌های دین و زندگی دوازدهم، پیام‌های آسمانی نهم، هفتم و هشتم اختصاص دارد. در نهایت کم‌ترین میزان توجه نیز در کتاب دین و زندگی دهم مشاهده شد.

به مؤلفه بردباری در قیاس با سایر مؤلفه‌ها، توجه نسبتاً متعادلی بود. مقایسه میزان توجه به این مؤلفه در هر یک از کتاب‌های نُه‌گانه مورد بررسی نشان داد کتاب دین و زندگی یازدهم بالاترین میزان توجه به این مؤلفه را دارد و در جایگاه‌های بعدی به‌ترتیب: کتاب‌های دین و زندگی دوازدهم، پیام‌های آسمانی نهم و دهم قرار گرفتند و در نهایت کم‌ترین میزان توجه نیز در کتاب‌های پیام‌های آسمانی هفتم و پیام‌های آسمانی هشتم مشاهده شد که نشان می‌دهد مؤلفه مدنظر در دوره متوسطه دوم پرتکرارتر از دوره متوسطه اول است.

مؤلفه انصاف از توجه مناسب و خوبی نسبت به بقیه مؤلفه‌های هوش اخلاقی برخوردار بود. مقایسه میزان توجه به این مؤلفه در هر یک از کتاب‌های نُه‌گانه مورد بررسی نشان داد کتاب دین و زندگی یازدهم بالاترین میزان توجه به این مؤلفه را دارد و در جایگاه‌های بعدی به‌ترتیب: کتاب‌های دین و زندگی دوازدهم، دهم، پیام‌های آسمانی هشتم و نهم قرار گرفتند و در نهایت کم‌ترین میزان توجه نیز در کتاب پیام‌های آسمانی هفتم مشاهده شد و همین امر حاکی از توجه بیش‌تر به این مؤلفه در دوره متوسطه دوم نسبت به دوره متوسطه اول بوده است.

به مؤلفه خویشتن‌داری بسیار توجه شده بود. مقایسه میزان توجه به این مؤلفه در هر یک از کتاب‌های نه‌گانه مورد بررسی نشان داد کتاب دین و زندگی دوازدهم بالاترین میزان توجه به این مؤلفه را دارد و در جایگاه‌های بعدی به ترتیب: کتاب‌های دین و زندگی یازدهم و دهم، پیام‌های آسمانی نهم و هشتم قرار گرفتند و در نهایت کم‌ترین میزان توجه نیز در کتاب پیام‌های آسمانی هفتم مشاهده شد. در مجموع، مؤلفه خویشتن‌داری در دوره متوسطه دوم نسبت به دوره متوسطه اول پرتکرارتر و رایج‌تر است.

در مجموع، نتایج نشان داد مؤلفه خویشتن‌داری در کتاب‌های مورد بررسی از بیش‌ترین ضریب اهمیت برخوردار است و در مراتب بعدی به ترتیب مؤلفه‌های: انصاف، بردباری، هم‌دلی، احترام، وجدان قرار دارند و در آخر، کم‌ترین ضریب اهمیت، مربوط به مؤلفه مهربانی است که سهم بسیار اندکی دارد. در مقایسه کتاب‌های مورد بررسی، بیش‌ترین ضریب اهمیت در پرداختن به مؤلفه‌های هوش اخلاقی، به کتاب پیام‌های آسمانی هفتم اختصاص دارد و در رتبه‌های بعد به ترتیب: کتاب‌های دین و زندگی دهم، دین و زندگی دوازدهم، پیام‌های آسمانی نهم، دین و زندگی یازدهم و کم‌ترین ضریب اهمیت نیز در کتاب پیام‌های آسمانی هشتم است.

این یافته‌ها به جهت تأکید بر آموزش مفاهیم هوش اخلاقی در دوره متوسطه دوم در قیاس با دوره اول، از نظر اهمیت یافتن دوره نوجوانی در امر تربیت‌پذیری و یادگیری مباحث اخلاقی، هم‌سو با پژوهش کریموا (۲۰۲۲) بود. هم‌چنین با پژوهش عباسپور و همکاران (۱۳۹۸)، اصغرنژاد و همکاران (۱۳۹۹)، عطار و همکاران (۱۳۹۹)، الحدادی و همکاران (۲۰۱۹)، سببنداد (۲۰۲۲) و کریموا (۲۰۲۲) و افتخاری و همکاران (۱۴۰۱)، از جهت این که به توزیع نامتوازن و نامناسب مؤلفه‌ها در بین کتاب‌ها اشاره دارند هم‌سویی دارد و هم‌چنین با پژوهش افتخاری و همکاران (۱۴۰۱) که بررسی جایگاه هوش اخلاقی در کتاب‌های خوان‌داری دوره ابتدایی پرداخته‌اند، از جهت این که با افزایش سن دانش‌آموزان مؤلفه‌های بیش‌تری در کتاب‌ها استفاده شده است، هم‌سویی دارد. نتایج پژوهش حاضر نیز نشان داد عموماً با ارتقای پایه تحصیلی، محتوا و مطالب کتاب‌ها به مؤلفه‌های هوش اخلاقی توجه بیش‌تری شده است و این نشان‌دهنده متراکم‌تر شدن مؤلفه‌ها و اهمیت آموزش هوش اخلاقی در سنین بالاتر است. به‌عنوان مثال، نتایج نمایان‌گر آن است که مؤلفه احترام در دوره متوسطه دوم بیش‌تر مورد تأکید واقع شده است که این نکته را می‌توان با دیدگاه‌ها و نظریه‌های روان‌شناسی تربیتی هم‌چون ناحیه مجاور یا تقریبی رشد ویگوتسکی^۱، بازنمایی شناختی جروم برونر^۲، رشد شناختی ژان پیاژه^۳ و مراحل رشد اخلاقی لارنس کلبرگ^۴ به‌عنوان مبانی روان‌شناختی طراحی و تدوین برنامه درسی تبیین کرد. به اعتقاد پیاژه با افزایش سن کودکان، آن‌ها می‌توانند موارد انتزاعی را بهتر درک کنند و حتی به نظر کلبرگ افراد در مرحله مافوق قراردادی به اخلاق و مؤلفه‌های اخلاقی توجه بیش‌تری دارند. به نظر برونر انسان با رشد بازنمایی یا شناخت به تفکراتی با پایگاه مستقل می‌رسند؛ در نتیجه قادر به فرضیه‌سازی و اندیشیدن به ایده و قیاس و پیش‌بینی می‌شوند (سیف، ۱۴۰۰)؛ از سویی علت این که مؤلفه‌های هوش اخلاقی در سال یازدهم بیش از سال دوازدهم است به‌این علت است که دانش‌آموزان در

1. Zone of Proximal Development (ZPD), Vygotsky
2. Bruner, Jerome. S.
3. Piaget, Jean
4. Kohlberg, Lawrence

سال کنکور مدت‌زمان کم‌تری به مدرسه می‌روند و کتاب مورد بررسی در این پایه تحصیلی، محتوا و دروس کم‌تری دارد. هم‌چنین در مقایسه کتاب‌ها با یکدیگر، نتایج پژوهش حاضر با پژوهش افتخاری و همکاران (۱۴۰۱)، از این جهت که مؤلفه انصاف و هم‌دلی به شکل مطلوبی در کتاب‌های درسی مورد توجه بوده‌اند، هم‌سویی دارد، مؤلفه وجدان در پژوهش آنان، پایین‌ترین ضریب درگیری را دارد؛ ولی در پژوهش حاضر کم‌ترین ضریب درگیری، مربوط به مؤلفه مهربانی بود. دلیل این ناهم‌سویی به جهت تفاوت در دوره‌های تحصیلی و کتاب‌های مورد بررسی در این پژوهش‌ها است. نتایج پژوهش حاضر با پژوهش لوثفانیسا (۲۰۲۳)، هم‌سویی دارد که نشان دادند وجدان غالب‌ترین جنبه در کتاب‌های درسی انگلیسی است. در پژوهش افتخاری و همکاران (۱۴۰۱)، بالاترین میزان توجه به مؤلفه احترام اختصاص دارد، ولی در کتاب‌های دوره متوسطه پژوهش حاضر، مؤلفه احترام، به‌صورت میانه‌ای در جایگاه پنجم قرار گرفت. به مؤلفه خویشتن‌داری در پژوهش افتخاری و همکاران (۱۴۰۱)، توجه کمی شده است؛ ولی در پژوهش حاضر مؤلفه خویشتن‌داری بسیار مورد توجه قرار گرفته است که این ناهم‌سویی به‌علت تفاوت در دوره تحصیلی و هم‌چنین ماده درسی مورد بررسی است. هم‌راستا با نتایج این پژوهش پیرامون مؤلفه مهربانی، یافته‌های ماهرودین و همکاران (۲۰۲۳)، نیز نشان می‌دهد بیش‌تر ارزش‌های اخلاقی در کتاب درسی انگلیسی دبیرستان، حاوی ارزش‌های اخلاقی مانند احساس مسئولیت در قبال خود و دیگران است.

در مجموع، مؤلفه‌های هوش اخلاقی به‌صورت نامتوازی در کتاب‌ها و دروس پراکنده شده است. در دوره متوسطه دوم کلیه کتاب‌های دین و زندگی رشته انسانی نسبت به دیگر رشته‌ها، دروس و مطالب بیش‌تری دارند که همین نکته باعث افزایش تعداد واحدهای ضبط شده مؤلفه هوش اخلاقی شده است.

یافته‌های حاصل از این پژوهش، قابل تعمیم به سایر دوره‌های تحصیلی نیست. یافته‌ها محدود به کتاب‌های پیام‌های آسمانی و دین و زندگی است و در تعمیم نتایج باید جانب احتیاط را رعایت کرد.

باتوجه‌به آن‌که مؤلفه مهربانی سهم بسیار اندکی در بین محتوای کتب مورد بررسی دارد، پیشنهاد می‌شود در بازنگری‌های بعدی کتب پیام‌های آسمانی و دین و زندگی به این مفهوم نیز پرداخته شود. در بازنگری محتوای آموزشی جدیدالتألیف دوره متوسطه اول توازن و تعادل در میزان به‌کارگیری مؤلفه‌های هوش اخلاقی مدنظر قرار گیرد.

تشکر و قدردانی

بدین وسیله از کارشناسانی که در کدگذارک و اعلام نظر کارشناسی در تحلیل به ما کمک کرده‌اند تشکر و

قدردانی به‌عمل می‌آید.

حامی مالی: وجود ندارد.

تعارض در منافع: نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ‌گونه تعارض در منافع وجود ندارد.

منابع

- اصغرنژاد، کریم؛ رنج دوست، شهرام و عظیمی، محمد (۱۳۹۹). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی شایستگی‌های غیرفنی دوره دوم متوسطه فنی و کاردانش به‌منظور شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت حرفه‌ای. تعلیم و تربیت، ۳۶ (۱۴۴)، ۹۱-۱۰۴. <http://qjoe.ir/article-1-2711-fa.html>
- افتخاری، جابر؛ مسلمی، فهیمه؛ افتخاری، حجت و سماوی، سید عبدالوهاب (۱۴۰۱). بررسی جایگاه هوش اخلاقی در کتاب‌های خواننداری دوره ابتدایی. اندیشه‌های نوین تربیتی، ۱۸ (۴)، ۷-۲۵. <https://doi.org/10.22051/jontoe.2021.36586.3369>
- امینی‌مقدم، یاسمین؛ رضایی، علی‌محمد و مکوند حسینی، شاهرخ (۱۳۹۷). ساخت و اعتباریابی مقیاس هوش اخلاقی کودکان مبتنی بر نظریه بوربا. اندازه‌گیری تربیتی، ۹ (۳۴)، ۲۷-۴۵. <https://doi.org/10.22054/jem.2019.40348.1903>
- آذر، عادل (۱۳۸۰). بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوی. علوم انسانی الزهرا، ۱۱ (۳۷-۳۸)، ۱-۱۸.
- بازیار، دل‌آرا؛ رخشان، سیده مریم و جاسمی، مریم (۱۴۰۲). فضای مجازی و اثرات آن بر دانش‌آموزان. مطالعات روان‌شناسی و علوم تربیتی (مؤسسه آموزش عالی نگاره)، ۵۱، ۱-۱۴.
- بوربا، میشل (۱۳۹۵). کلیدهای پرورش هوش اخلاقی در کودکان و نوجوانان. ترجمه فرود، فرناز. تهران: صابرین.
- بیک‌محمدی، میترا (۱۴۰۱). آثار فضای مجازی بر هویت کودکان. رشد آموزش پیش دبستانی، ۴۸، ۸-۹.
- دریایی خرسند، لیلا (۱۴۰۲). راهکارهای مراقبت از دانش‌آموزان در برابر آسیب‌های اجتماعی فضای مجازی. مطالعات روان‌شناسی و علوم تربیتی (مرکز توسعه آموزش‌های نوین ایران)، ۹ (۱)، ۲۳۵-۲۴۵. <https://civilica.com/doc/1688075>
- رضایی اغوعی، اکرم و تیموری، فرزاد (۱۳۹۹). مقایسه کمال‌گرایی، عاطفه منفی و رفتارهای صدمه‌زننده به خود در افراد مبتلا به اختلال مصرف مواد و عادی. روان‌شناسی و علوم رفتاری ایران، ۲ (۲۳)، ۱۱-۱۶. <https://psyj.ir/user/articles/2815>
- رئیی، زرینه؛ رئیسی، آمینه؛ بلوچی، جمیله و بلوچ، ذلیخاء (۱۴۰۱). بررسی محورهای تربیتی دانش‌آموز در سند تحول بنیادین از منظر آیات و روایت. پیشرفت‌های نوین در روان‌شناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش، ۵ (۵۲)، ۲۸۵-۳۲۳. <https://jonapte.ir/fa/showart-e616a3d7cd82933d97baee60dcaalca9>
- سیف، علی اکبر (۱۴۰۰). روان‌شناسی پرورشی نوین (روان‌شناسی یادگیری و آموزش). تهران: آگاه.
- سیمیر، معصومه؛ علی‌زاده، شیوا؛ حاجی فقها، محبوبه و گل‌گذار، سمیرا (۱۳۹۵). مروری بر نیازهای آموزشی بهداشت باروری و جنسی نوجوانان ایرانی. مجله دانشکده پزشکی اصفهان، ۳۴ (۴۱۲)، ۱۵۶۳-۱۵۷۲. https://jims.mui.ac.ir/article_15127.html
- شرفی، محمود؛ محمودی، سیروس و خواجه‌پور، مائده (۱۳۹۹). بررسی جایگاه مؤلفه‌های تربیت جهادی در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول، فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۵ (۲)، ۳۱-۶۸. <http://dx.doi.org/10.29252/qaiie.5.2.31>

شعبانلو، کریم سعید؛ بهروزی، ناصر؛ شهینی ییلاق، منیجه و صفایی مقدم، مسعود (۱۴۰۰). نظریه هوش اخلاقی مبتنی بر دیدگاه حضرت علی (ع) در نهج البلاغه. کنفرانس بین‌المللی فقه، حقوق، روان‌شناسی و علوم تربیتی در

ایران و جهان اسلام، ۲، ۱۱۹۶ - ۱۲۱۳. <https://www.symposia.ir/ICJLP02>

عباس، کبری (۱۴۰۲). گرداب مجازی نگاهی به جنبه‌های منفی استفاده از فضای مجازی. رشد آموزش مشاوران مدرسه، ۶۵، ۱۷ - ۲۱.

عباسپور، علی؛ عصاره، علیرضا؛ سبحانی‌نژاد، مهدی و احقر، قدسی (۱۳۹۸). تحلیل محتوای کتاب‌درسی پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول از منظر توجه به شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه درسی ملی. رهبری و مدیریت

آموزشی، ۱۳ (۱)، ۱۹۹ - ۲۱۴. https://edu.garmsar.iau.ir/article_666308.html

عطار، شیما؛ ناطقی، فائزه و عرفانی، نصرالله (۱۳۹۹). ارزیابی کارکرد مؤلفان کتاب‌های درسی پیام‌های آسمانی بر مبنای رویکرد تبیین ارزش‌ها در تربیت اخلاقی. اخلاق در علوم و فناوری، ۱۵ (۳)، ۱۲۳ - ۱۳۰.

<https://ethicsjournal.ir/article-1-1979-fa.html>

گلیایگانی، الهه؛ علی‌اکبری دهکردی، مهناز و محتشمی، طیبه (۱۴۰۱). خصوصیات روان‌سنجی پرسش‌نامه «هوش اخلاقی» کودکان. روان‌شناسی و دین، ۳ (۵۹)، ۸۳ - ۱۰۰. <https://ravanshenasi.nashriyat.ir/node/602>

گودرزی، پریسا و شعبانی، محسن (۱۴۰۰). هوش اخلاقی، بررسی تفکر و عمل اخلاقی در مدل بربا و مدل لنینیک و کیل. تفکر و کودک، ۱۲ (۱)، ۲۳۳ - ۲۵۷. <https://doi.org/10.30465/fabak.2021.6243>

لطف‌آبادی، حسین (۱۳۹۸). روان‌شناسی رشد ۲: نوجوانی، جوانی و بزرگ سالی. تهران: سمت.

ماسن، پاول هنری؛ کیگان، جروم؛ هوستون، آلتا کارول و کانجر، جان جین وی (۱۳۹۹). رشد و شخصیت کودک. ترجمه یاسایی، مهشید. تهران: نشر مرکز، کتاب ماد.

محمودی، سیروس (۱۳۹۷). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی از نظر توجه به اخلاق زیست‌محیطی. فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۳ (۳)، ۱۶۲ - ۱۳۱.

<http://dx.doi.org/10.29252/qaiie.3.3.131>

مدور، معصومه؛ فرمپینی فراهانی، محسن و بهشتی، سعید (۱۳۹۹). مبانی تربیت اخلاقی در نظریه انسان‌شناسی شهید مطهری (ره). پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۸ (۴۸)، ۵ - ۳۰.

https://iej.ihu.ac.ir/article_205704.html

ملکی، حسن (۱۳۸۷). مبانی برنامه‌ریزی آموزش متوسطه. تهران: سمت.

ملکی، حسن و عباسی، ذکیا (۱۳۹۸). برنامه درسی تربیت اخلاقی در آموزش عالی. تهران: آوای نور.

یعقوبی، ابوالقاسم؛ عروتی موفق، اکبر و دلفان بیرانوند، آرزو (۱۳۹۸). مبنا و ابعاد هوش اخلاقی بر اساس فرهنگ نهج‌البلاغه: یک بررسی تطبیقی. پژوهش‌نامه نهج‌البلاغه، ۷ (۲۸)، ۱ - ۲۱.

<https://doi.org/10.22084/nahj.2019.19065.2274>

References

- Abbas, K. (2022). Virtual whirlpool, a look at the negative aspects of using virtual space. *School Counselor Training Development*, 65, 17-21. [In Persian].
- Abbaspour, A.; Asarh, A.; Sobaninjad, M. & Ahghar, Q. (2018). Analyzing the content of the textbook of Asman messages of the first secondary school from the perspective of

paying attention to the moral base competencies of the national curriculum. *Educational Leadership & administration*, 13(1), 199-214. https://edu.garmsar.iau.ir/article_666308.html?lang=en[In Persian].

- Adedayo, A.; Onasanya, O. K.; Taiwo, A.; Adesina, O.; Odetunmibi, O. & Odekina, G. (2022). Bayesian Spatial Analysis of Socio-Demographic Factors Influencing Smoking, Use of Hard Drugs and Its Residual Geographic Variation among Teenagers of Reproductive Age in Nigeria. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 17(1), 277-288. <http://dx.doi.org/10.18280/ijstdp.170128>
- Ajibade, S.; Dayupay, J.; Gido, N. G.; Tabuena, A. C.; Kilag, O. K. T. & Oyeboode, O. (2022). Data Classification Technique for Assessing Drug Use in Adolescents in Secondary Education. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 13(4), 971-977. <http://dx.doi.org/10.47750/pnr.2022.13.S04.114>
- Alhadabi, A.; Aldhafri, S.; Alkharusi, H.; Al-Harthy, I.; Alrajhi, M. & AlBarashdi, H. (2019). Modelling parenting styles, moral intelligence, academic self-efficacy and learning motivation among adolescents in grades 7-11. *Asia Pacific J. Educ*, 39(1), 133-153. <http://dx.doi.org/10.1080/02188791.2019.1575795>
- Al-Qatawneh, S. S.; Alsalhi, N. R.; Eltahir, M. E. & Siddig, O. A. (2021). The representation of multiple intelligences in an intermediate Arabic-language textbook, and teachers' awareness of them in Jordanian schools. *Heliyon*, 7(5). <http://dx.doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07004>
- Amini moghadam, Y.; Rezaei, A. & Makvand hoseyni, S. (2018). preparation and standardization the moral intelligence of children questionnaire based on Borba's theory. *Quarterly of Educational Measurement*, 9(34), 27-45. <https://doi.org/10.22054/jem.2019.40348.1903>[In Persian].
- Asgharnejaad, K.; Ranjdoost, Ph.D. S.; Azimi, Ph.D. M.; Content Analyses of Technical High School Textbooks as an Index of Attending to Vocational Training. *QJOE* 2021; 36 (4):91-104. <http://qjoe.ir/article-1-2711-fa.html>[In Persian].
- Attar, S.; Natghi, F. & Erfani, N. (2020). Evaluating the Function of Heavenly Messages Textbook Authors Based on the Values Explanation Approach in Moral Education. *Ethics in Science and Technology*; 15 (3):123-130. <http://ethicsjournal.ir/article-1-1979-fa.html>[In Persian].
- Azar, A. (2008). Extension and development of Shannon's entropy method for data processing in content analysis. *Al-Zahra Humanities*, 11(37-38), 1-18. [In Persian].
- Baams, L. & Kaufman, T. (2023). Sexual Orientation and Gender Identity/Expression in Adolescent Research: Two Decades in Review. *The Journal of Sex Research*, 1, 1-16. <http://dx.doi.org/10.1080/00224499.2023.2219245>
- Balashova, E.; Mazur, L. I. & Shadrina, I. L. (2022). Physical development of adolescent boys studying in cadet school. *Medical Council*, 1, 193-199. Doi: [10.21518/2079-701X-2022-16-12-193-199](https://doi.org/10.21518/2079-701X-2022-16-12-193-199)
- Bataeva, M.; Sakharova, T.; Zhuravleva, I. & Melkhina, L. (2022). Life-Sense Orientations and Professional Direction in Adolescence in Modern Education. *Main Issues of Pedagogy and Psychology*, 22(2), 92-99. <http://dx.doi.org/10.24234/miopap.v22i2.444>
- Baziar, D.; Rakhshan, S. M. & Jasmi, M. (1402). Virtual space and its effects on students. *Psychological Studies and Educational Sciences* (Nagareh Institute of Higher Education), 51, 14-1. [In Persian].
- Eftekhari, J.; Moslemi, F.; Eftekhari, H. & Samavi, A. (2022). The Status of Moral Intelligence in Elementary School Reading Textbooks. *The Journal of New Thoughts on Education*, 18(4), 7-25. <https://doi.org/10.22051/jontoe.2021.36586.3369>[In Persian].

- Golpaygani, E.; Aliakbari Dehkordi, M. & Mohtashmi, T. (2022). Psychometric characteristics of children's "moral intelligence" questionnaire. *Psychology and Religion*, 3(59), 100-83. <https://ravanshenasi.nashriyat.ir/node/602>[In Persian].
- Goudarzi, P. & Shabani, M. (2021). Moral Intelligence: moral thinking and moral action in "Michele Borba: and "Lennick and Kiel" models. *Thinking and Children*, 12(1), 231-257. <https://doi.org/10.30465/fabak.2021.6243>[In Persian].
- Karimova, M. (2022). the Importance & value of spirituality as an important period in the formation of moral feelings. *European Scholar Journal(ESJ)*, 3(3), 85-87. <https://scholarzest.com/index.php/esj/article/view/1987>
- Költő, A.; Young, H.; Godeau, E.; Saewyc, E. M. & Gabhainn, S. N. (2021). Attraction and love as predictors of sexual behaviour in European adolescents. *Health Behaviour in School-aged Children study*, 13. <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.29957.27366>
- Kondracki, Nancy L.; Wellman, Nancy S.; Amundson, & Daniel R. (2002). Content Analysis: Review of Methods and Their Applications in Nutrition Education, *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 34(4), 224-230. [https://doi.org/10.1016/S1499-4046\(06\)60097-3](https://doi.org/10.1016/S1499-4046(06)60097-3)
- Kregar, K.; Turk, G. & Kogoj, D. (2023). Statistical Testing of Directions Observations Independence. *Survey Review*, 45(329), 117-125. Doi: [10.1080/17522706.2013.12287493](https://doi.org/10.1080/17522706.2013.12287493)
- Krishna, S. H.; Jayanthi, M.; Ghosh, P.; Tamrakar, A. K.; Gopinathan, R. & Dagar, P. (2022). A Study on Positive and Negative Effects of Social Media on Society. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 14(5), 6289-6300. <http://dx.doi.org/10.26438/ijcse/v5i10.351354>
- Lennick, D. & Kiel, F. (2005). *Moral intelligence: Enhancing business performance & leadership success*, New Jersey: Wharton School Publishing. <https://doi.org/10.1002/hrdq.1171>
- Lotfabadi, H. (2018). *Developmental psychology 2: Adolescence, youth and adulthood*. Tehran: Samt. [In Persian].
- Luthfiannisa, S. (2023). An Analysis of Moral Value in English Textbooks of 10th Grade Students' Reading Texts. *Diploma thesis*, Uin Raden Intan Lampung. <http://repository.radenintan.ac.id/id/eprint/23253>
- Madavvar, M.; Farmahini Farahan, M. & Beheshti, S. (2020). Fundamentals of Moral Training in the Anthropological Theory of Martyr Motahhari. *Scientific Journal of Islamic Education*, 28(48), 5-30. https://iej.ihu.ac.ir/article_205704.html?lang=en[In Persian].
- Mahmoodi, S. (2018). Content Analysis of Heavenly Gifts Elementary Textbooks in Term of Concerns About Environmental Ethics. *qaiie*. 3(3), 131-162. <http://dx.doi.org/10.29252/qaiie.3.3.131>[In Persian].
- Mahrudin, M. S.; Hidayat, D. N.; Husna, N. & Alek, A. (2023). Critical Discourse Analysis of Moral Values in EFL Textbook for Senior High School. *Al-Lisan: Jurnal Bahasa(e-Journal)*, 8(1), 45-61. <https://doi.org/10.30603/al.v8i1.3287>
- Maleki, H. & Abbasi, Z. (2018). *Moral education curriculum in higher education*. Tehran: Avai Noor. [In Persian].
- Maliki, H. (2007). *Basics of secondary education planning*. Tehran: Samt. [In Persian].
- Martin-Storey, A.; Garon-Carrier, G.; Déry, M. & Temcheff, C. (2022). Sexual Minority Status and Academic Achievement During the Transition to Adolescence Among Youth with Childhood Conduct Problems. *Youth & Society*, 1. <http://dx.doi.org/10.1177/0044118X221140515>
- Massen, P.H.; Keegan, J.; Houston, A. C. & Conger, J. (2019). *Child development and personality*. Translated by Yasai, Mahshid. Tehran: Center publishing house, Mad book. [In Persian].

- Milenkova, V. & Nakova, A. (2023). Personality Development and Behavior in Adolescence: Characteristics and Dimensions. *Societies*, 13(6), 1-18. <http://dx.doi.org/10.3390/soc13060148>
- Mohandespour, F.; Maasoumi, R.; Pourmand, H. A.; Shahkarami, S. N. A. & Daemi, F. (2023). The Impact of Theatre-Based Interventions for Sexual Health Education to Adolescents: A Systematic Review. *Journal of Holistic Nursing and Midwifery*, 33(1), 34-42. <http://dx.doi.org/10.32598/jhnm.33.1.2342>
- O'Reilly, O. & Mohan, G. (2023). Parental influences on excessive Internet use among adolescents. *Internet Research*, 33(7), 86-110. <http://dx.doi.org/10.1108/INTR-12-2021-0904>
- Polack, R. G.; Mollick, J.; Keren, H.; Joormann, J. & Watts, R. (2023). Neural responses to reward valence and magnitude from pre-to early adolescence. *NeuroImage*, 275, 1-18. <http://dx.doi.org/10.1016/j.neuroimage.2023.120166>
- Prasertsin, u.; Roopsuwank, p. & Srihasat, k. (2023). Development of Indicators and Moral Intelligence Scales for Junior High School Students: *Mixed – Method Research*. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3345475/v1>
- Raisi, Z.; Raisi, A.; Balochi, J. & Baloch, Z. (2021). Examining the educational axes of the student in the fundamental transformation document from the perspective of verses and narration. *New developments in psychology, educational sciences and education*, 5(52), 285-323. <https://jonapte.ir/fa/showart-e616a3d7cd82933d97baee60dcaalca9>[In Persian].
- Rezaei Aghoui, A. & Timouri, F. (2019). Comparison of perfectionism, negative affect and self-injurious behaviors in people with substance use disorder and normal people. *Psychology and Behavioral Sciences of Iran*, 2(23), 11-16. <https://psyj.ir/user/articles/2815>[In Persian].
- Roberts, S. R.; Hay, P.; Bussey, K.; Trompeter, N.; Lonergan, A. & Mitchison, D. (2022). Associations among relationship status, gender, and sexual attraction in Australian adolescents' eating pathology. *International Journal of Eating Disorders*, 56(3), 551-561. <http://dx.doi.org/10.1002/eat.23861>
- Saif, Ali. A. (2019). *Modern educational psychology (psychology of learning and education)*. Tehran: Agha. [In Persian].
- Sarsenbayeva, D. S. & Myrzatayeva, B. P. (2023). Theoretical aspect of the character accentuation influence on the academic performance of adolescents in educational activities. *Eurasian Journal of Current Research in Psychology and Pedagogy*, 1, 51-58. Doi: [10.46914/2959-3999-2023-1-1-51-58](https://doi.org/10.46914/2959-3999-2023-1-1-51-58)
- Scott, W. A. (1955). Reliability of content analysis: The case of nominal scaling. *Public Opinion Quarterly*, 19(3), 321-325. <https://www.jstor.org/stable/2746450>
- Shabanlou, K. S.; Behrouzi, N.; Shahni Yilaq, M. & Safai Moghadam, M. (2021). The theory of moral intelligence based on the view of Hazrat Ali (AS) in Nahj al-Balagha. *International Conference on Jurisprudence, Law, Psychology and Educational Sciences in Iran and the Islamic World*, 2, 1196-1213. <https://www.symposia.ir/ICJLP02>[In Persian].
- Sharafi, M.; Mahmoudi, S. & Pourkhajeh M. (2020). The Place of the Components of the Jihadi Education in the First-Grade Junior High School Textbooks. *qaiie*. 5(2), 31-68. <http://dx.doi.org/10.29252/qaiie.5.2.31>[In Persian].
- Sibanda, I. (2022). The Extent to which Grade 4 English First Additional Language Workbooks Cater for Learners' Multiple Intelligences. *Universal Journal of Educational Research*, 10(3): 185-194. <http://dx.doi.org/10.13189/ujer.2022.100301>
- Silini, A.; Rejaibi, S.; Zid, M.; Zoghalmi, N.; Mallekh, R.; Slema, I. B.; Youssef, S. B.; Zribi, M.; Salah, N. B. & Aounallah-Skhiri, H. (2022). Alarming trends in Tobacco use in high school

- Tunisian adolescents: MedSPAD2013-2021. *The European Journal of Public Health*, 32(3), 499-500. <http://dx.doi.org/10.1093/eurpub/ckac131.216>
- Simbar, M.; Alizadeh, S.; Hajifoghaha, M. & Golezar, S. (2017). Review of Iranian Adolescents' Educational Needs for Sexual and Reproductive Health. *Journal of Isfahan Medical School*, 34(412), 1563-1572. https://jims.mui.ac.ir/article_15127.html?lang=en [In Persian].
- Szwedo, D.; Stern, J. A.; Kansky, J.; Lis, E. & Allen, J. P. (2022). Parent and Romantic Partner Behaviors during Adolescence as Predictors of Young Adult Positive Personality, Relational Competence, and Functional Independence. *Journal of Youth and Adolescence*, 51(10), 1-18. <http://dx.doi.org/10.1007/s10964-022-01641-1>
- Vecchione, M.; Vacca, M.; Dentale, F.; Spagnolo, G.; Lombardo, C.; Geukes, K. & Back, M. D. (2023). Prospective associations between grandiose narcissism and perfectionism: A longitudinal study in adolescence. *british journal developmental psychology*, 41(2), 172-186. <http://dx.doi.org/10.1111/bjdp.12441>
- Vedechkina, M.; Bennett, M. & Holmes, J. (2023). Dimensions of internalizing symptoms are stable across early adolescence and predicted by executive functions: Longitudinal findings from the Adolescent Brain and Cognitive Development(ABCD) study. *Development and Psychopathology*, 1-10. <https://doi.org/10.1017/S0954579423000524>
- Viera, A. M. C. & Banik, S. D. (2022). Association of Physical and Sociocultural Aspects of Adolescent Athletes with Sport Development: A Review. *Human Ecology Review*, 27(2), 73-91. <http://dx.doi.org/10.22459/HER.27.02.2022.04>
- yaghobi, A.; orvati movaffagh, A. & delfan beiranvand, A. (2020). The basis and dimensions of moral intelligence based on the culture of Nahjulbalagheh: A comparative study. *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 7(28), 1-21. <https://doi.org/10.22084/nahj.2019.19065.2274>[In Persian].